

Початковий етап німецько-радянської війни на території Волинської області (1941 р.)

Проаналізовано розгортання військових дій та соціально-економічних подій на території Волинської області в перші місяці німецько-радянської війни, яка розпочалася 22 червня 1941 року. Визначено місце області у військових планах III Райху, підпорядкованість та дислокацію військових підрозділів, що перебували на території краю, вищому командуванню, зокрема командувачу Південно-Західним фронтом.

Описано перебіг бойових дій у перший місяць війни, зокрема Луцько-Дубенської танкової битви.

Висвітлено становище місцевого населення, діяльність освітніх, культурних і громадських організацій у перші місяці німецької окупації, визначено адміністративний поділ райхскомісаріату «Україна», принципи комплектування та напрямки діяльності місцевих органів влади.

Ключові слова: Волинська область, німецько-радянська війна, Друга світова війна, бойові дії, прикордонні сутички.

Oleksandr Demianiuk. The Initial Phase of the German-Soviet War in the Territory of Volyn Oblast (1941).

The article analyzes the deployment of military operations and the course of socio-economic developments within Volyn Oblast during the initial months of the German-Soviet War, which commenced on 22 June 1941. The study identifies the region's role within the operational plans of the Third Reich, as well as the chain of command, subordination, and disposition of military formations stationed in the area under higher headquarters, particularly the command of the Southwestern Front.

The paper outlines the conduct of combat operations during the first month of the war. Particular attention is devoted to reconstructing the course of the Lutsk – Dubno tank battle.

In addition, the article examines the condition of the civilian population and the functioning of educational, cultural, and public institutions during the initial phase of the German occupation of Volyn Oblast. It also defines the administrative structure of the Reichskommissariat „Ukraine”, along with the principles of staffing and the functional roles of local administrative authorities.

Keywords: Volyn Oblast, German-Soviet War, Second World War, combat operations, border engagements.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Відразу після укладання радянсько-німецького пакту про ненапад сторони-підписанти розпочали підготовку до бойових дій одна проти іншої. Сьогодні про це відомо з розсекречених архівних матеріалів, спогадів фігурантів тих подій. За цими планами першими під загрозу потрапляли західні українські території, зокрема й Волинська область, утворена в 1939 році.

Що ближче до червня 1941 року, то збільшувалася кількість повідомлень з різних джерел про ймовірний наступ упродовж найближчого часу німецької армії. «Сумарно прикордонники, спираючись на інформацію від перебіжчиків та польського населення за кордоном, близько 25 разів називали 22 червня як можливу дату наступу» [25, с. 70].

Початковий період німецько-радянської війни був надзвичайно динамічний і складний для населення Волинської області. Адаже тут фронт не затримався. В результаті значна частина бійців червоної армії потрапили в полон, місцеве населення не змогло евакуюватися з зони бойових дій, нова окупаційна влада швидко перейшла до репресивних методів управління. Ці та інші проблеми необхідно проаналізувати задля використання в освітньому процесі загальноосвітніх шкіл при вивченні історії України, відтворенні минулого краю.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Вивченню подій початкового етапу німецько-радянської війни

на території Волинської області присвячено низку досліджень вітчизняних учених і волинських краєзнавців. Так, різних аспектів обраної проблеми торкалися: В. Сергійчук (створення органів влади, підконтрольних ОУН(б)), О. Дем'янюк (епізоди Луцько-Дубенської танкової битви), С. Яровенко (прикордонні бої в червні 1941 року), О. Ленартович (оборонні бої на території Волині), О. Лудковський, Г. Гулько (окремі військові епізоди 1941 року) та інші.

Формулювання мети та завдань статті.

Попередньо опрацьовані публікації дозволяють стверджувати, що окремі сторінки історичних подій 1941 року на території Волинської області знайшли відображення в дослідженнях учених і краєзнавців, наприклад, Луцько-Дубенська танкова битва. Проте в науковому дискурсі перебувають проблеми, які хронологічно охоплюють початок німецько-радянської війни, а територіально – Волинську область. Стислий опис подій другої половини 1941 року, запропонований тут, має стати в пригоді вчителям ЗЗСО при підготовці до викладання відповідної теми з історії України в 11 класі.

Виклад основного матеріалу. Перші дні німецько-радянської війни 1941–1945 років були надзвичайно важкими як для населення Волинської області, створеної восени 1939 року, так і для підрозділів червоної армії, що дислокувалися на західних рубежах держави. Відразу кілька причин

посприяли їхній поразці в цей період. Найголовніші: кадрові проблеми в збройних силах (до початку війни було репресовано значну частину вищого й середнього командного складу РСЧА), культивування в армії наступальної доктрини (впродовж останніх передвоєнних років ця армія не вчилася оборонятися, а вчилася наступати), невідповідність майбутнього театру бойових дій (прикордонні території не були належним чином укріплені – майже відсутні лінії оборони, не проведено мінування місцевості, частина офіцерського складу перебувала у відпустках, частина – на полігонах) тощо. Так, на 22 червня 1941 року 75 % командирів і 70 % політпрацівників менше року займали свої посади. У військах Київського особливого військового округу служило 37 % офіцерів, які не закінчили навіть середнього військового училища, 40–50 % червоноармійців взагалі були неписьменними чи малописьменними [20, с. 76].

Тому не дивно, що перші бої з німецькими підрозділами зав'язали прикордонні застави. Зокрема, бійці 128-го залізничного полку, що охороняли залізничний міст через річку Західний Буг, прикордонники 3-ї, 6-ї, 7-ї, 10-ї, 13-ї та Устилузької застав [9, с. 29].

На території Волинської області це застави 98-го Любомльського (начальник – підполковник Г. Сурженко) та 90-го Володимир-Волинського (начальник – майор М. Бичковський) прикордонних загонів. За штатним бойовим розписом до кожного загону мали входити чотири прикордонні комендатури, маневрова група, підрозділи обслуговування. Прикордонні комендатури, у свою чергу, мали складатися з чотирьох лінійних застав та однієї резервної. Насправді комплектування було дещо відмінним від штатного в бік зменшення.

Так, 98-й Любомльський прикордонний загін, що охороняв державний кордон від села Кошари Любомльського району до с. Коритниця Володимир-Волинського району складався з трьох комендатур (тринадцять лінійних застав), розташованих у селах Смоляри-Світязькі, Гуща, Замлинне. На ділянці кордону, в зоні відповідальності 98-го Любомльського прикордонного загону, було зосереджено німецькі 56-ту, 62-гу піхотні та 213-ту охоронну дивізію, озброєні автоматичною зброєю, мінометами, посилені артилерією і танками. У перший день німецько-радянської війни всі десять застав загону вступили в бій з ворогом. 23–24 червня 98-й прикордонний загін обороняв підступи до м. Любомля, прикриваючи відступ частин 45-ї стрілецької дивізії. 4 липня залишки Любомльського прикордонного загону прибули в район м. Олевська і були включені до складу зведеного загону військ НКВС, що охороняв тил 5-ї армії.

90-й Володимир-Волинський прикордонний загін охороняв державний кордон від с. Коритниця Володимир-Волинського району до с. Потужиця-

Вулька Сокальського району Львівської області складався з чотирьох комендатур (шістнадцять лінійних застав) [1, с. 36, 39]. На території Волинської області було три комендатури цього загону з одинадцятьма лінійними заставами – у містечку Устилуг, селах Лудин і Мишів.

Штурм прикордонних застав на території Волинської області розпочався о 4 годині 22 червня 1941 року. Йому передував тридцятихвилинний артилерійський обстріл німецької артилерії прикордонних застав, вузлів УРУ, польових споруд, які займали передові батальйони стрілецьких полків 5-ї армії. Бомбардувальні ескадри люфтваффе KG 54 «Totenkopf» («Мертва голова») та KG 55 «Greif» («Грифон») бомбили Луцьк, Ковель, Дубно, Ровно (нині – Рівне), а також аеродроми 14-ї і 62-ї авіаційних дивізій у Велицьку, Любитові, Млинові.

Тоді ж передові частини німців, у складі яких були диверсійні загопи з полку «Бранденбург», переодягнені у червоноармійську форму, захопили автодорожний міст в Устилузі та залізничний міст у Вигоданці (13 км на південний захід від містечка) й одночасно стали переправлятися через Західний Буг на гумових човнах і понтонних поромах. За передовими загонами річку форсували головні сили 29-го армійського корпусу вермахту (командир – генерал від інфантерії Ганс фон Обстфельдер).

Окремі застави стримували наступ ворога 12–18 годин і більше. Так, 10-та застава 98-го прикордонного загону вела оборонні бої 34 години [1, с. 47]. Вісімнадцять годин вів нерівний бій гарнізон прикордонників м. Устилуга. 11-та, 12-та, 13-та, 14-та застави Володимир-Волинського прикордонного загону втратили більшість особового складу. Бійці 13-ї застави на чолі з лейтенантом А. Лопатіним стримували ворога 11 діб [10, с. 72]. Лише через два дні, 24 червня німці взяли прикордонне місто Любомль. Прикордонники, які втратили здатність до оборони, відступали та долучалися до військових підрозділів червоної армії.

Німецькі спецгрупи на світанку 22 червня захопили автомобільний міст через річку Західний Буг, через який почали переправлятися 14-та танкова та 298-ма піхотна дивізія вермахту. Крім того, було наведено чотири понтонних мости. Біля 8–9 години ранку німецькі танки досягли західної околиці Володимира-Волинська (тепер – м. Володимир), а в 16.00 увійшли до міста [3].

До початку німецько-радянської війни територія Волинської області входила до складу Київського особливого військового округу (КОВО) (командувач округу – генерал-полковник М. Кирпонос, начальник штабу – генерал-лейтенант М. Пуркаєв). У складі округу перебувало вісім механізованих корпусів, десять авіаційних дивізій, п'ять протитанкових артилерійських бригад тощо. З початком війни на базі КОВО сформовано Південно-Західний фронт (командувач

фронту – генерал-полковник М. Кирпонос, начальник штабу – генерал-лейтенант М. Пуркаев). У складі Південно-Західного фронту було створено 5-ту, 6-ту та 26-ту армії.

Волинська область перебувала в зоні оперативного командування 5-ї армії (командувач – генерал-майор танкових військ М. Потапов, начальник штабу – генерал-майор Д. Писаревський). Штаб армії розташувався в Луцьку. Станом на 22 червня штаб армії вже перебував на польовому командному пункті у лісі біля села Битень під Ковелем. Крім штабу армії, до війни в Луцьку базувалися: 89-й винищувальний авіапункт 14-ї змішаної авіаційної дивізії, 23-й дорожно-експлуатаційний полк та госпіталь. У районі казарм знаходилися три склади: інженерний, санітарний і 268-й автобронетанковий. Вони охоронялися батальйоном 306-го стрілецького полку. Повітряний простір над обласним центром захищав 87-й окремих зенітний артилерійський дивізіон, на озброєнні якого було дванадцять гармат калібру 85 мм і чотири – калібру 37 мм.

Щодо авіаційного полку, то він мав на озброєнні винищувачі І-16 тип 28 з двома гарматами у крилах та двома кулеметами. Кількість винищувачів, за різними джерелами, коливалася від 58 до 76 літаків, а особовий склад полку нараховував 60 пілотів [6]. У розпорядженні полку було ще кілька навчальних літаків УТ-2 і У-2. В Луцьку було два аеродроми: штабу армії (на місці польського) та польовий (на місці сучасного військового). Влітку полк перелітав у Колки, де був обладнаний ще один аеродром та польовий табір. Це пояснює відсутність літаків у Луцьку під час його бомбардування вранці 22 червня.

5-та армія в перші дні війни утримувала фронт протяжністю 174 км: Володава (сьогодні – Польща) – Кристинопіль (тепер – м. Шептицький Львівської обл.). До складу армії входили: 15-й і 27-й стрілецькі корпуси, 9-й, 22-й, 19-й (з 25 червня 1941 року) механізовані корпуси, 1-ша артилерійська протитанкова бригада, 589-й гаубичний полк та інші дрібніші військові формування. Командуванню армії підпорядковувалися 2-й Володимир-Волинський і 9-й Ковельський укріплені райони (УР). В оперативному підпорядкуванні армії були 14-й змішаний і 62-й бомбардувальний авіаційні дивізіони.

Щодо стрілецьких дивізій 5-ї армії, то її комплектування складало близько 10 тис. бійців замість 14 483 за штатом воєнного часу. Укомплектованість середнім командним складом становила 68–70 %, сержантським – 70–72 %, рядовим – 66 % [8, с. 458]. Бронетанкові та механізовані підрозділи червоної армії були переформатовані лише у квітні 1941 року, тому ще не завершили переозброєння та не пройшли бойового злагодження.

З німецького боку 5-ї армії протистояли підрозділи групи армій «Південь», зокрема, 17-й, 29-й, 44-й армійські корпуси 6-ї армії (командувач – генерал-фельдмаршал

Вальтер фон Рейхенау); 3-й, 48-й, 14-й моторизовані корпуси 1-ї танкової групи (командувач – генерал-полковник Евальд фон Клейст).

У північно-західній частині області (ковельський напрямок) розташувалися підрозділи 15-го стрілецького корпусу (командир – полковник І. Федунівський). Штаб корпусу дислокувався в Ковелі, штаби 45-ї та 62-ї стрілецьких дивізій корпусу стояли в Ковелі й Турійську. На позиції 45-ї Волинської Червонопрапорної стрілецької дивізії наступали 56-та і 62-га піхотні дивізії 17-го армійського корпусу вермахту вздовж залізниці Холм – Ковель на ділянці Серже – Бережці. Після захоплення мостів біля Володави і Вовчого Перевозу ворог розвинув наступ на Піщу, Любомль і Замлиння. Важкі бої відбулися в районі м. Любомля, який було захоплено частинами 56-ї німецької піхотної дивізії. 25 червня командування 45-ї дивізії змушене було передислокувати свої частини на рубіж Стара Гута – Городно – Скиби [8, с. 463], а згодом перемістити до Коростенського укріпрайону на території Ровенщини.

62-га стрілецька дивізія від початку німецько-радянської війни й до 25 червня вела бої з німецькими підрозділами вздовж річки Західний Буг. До 30 червня її полки відступили до річки Стохід й перемістилися в район Маневич. На початку липня 62-га дивізія відступила на територію Ровенської області й далі потрапила в оточення під Києвом.

Таким чином, 28 червня дивізії 15-го стрілецького корпусу відступили з району Ковеля у напрямку річок Стохід і Горинь. Ковель потрапив до рук ворога, що негативно вплинуло на загальну бойову ситуацію, ускладнило військову логістику червоної армії.

На заході й південному заході області (луцький напрямок) розташовувалися дивізії 27-го стрілецького корпусу (командир – генерал-майор П. Артеменко). Штаб корпусу перебував у м. Дубно, штаби 87-ї та 124-ї стрілецьких дивізій корпусу розташовувалися у Володимирі-Волинську та Горохові. Їм протистояли 298-ма, 44-та, 168-ма, 299-та, 111-та, 75-та, 57-ма піхотні дивізії групи армій «Південь». 22 червня стрілецькі полки 87-ї дивізії (командир – генерал-майор П. Алябушев) перебували в дивізійному польовому таборі (поблизу с. Когильне), що за 15 км від Володимира-Волинська, 85-й окремих протитанковий дивізіон – у с. Микуличі, натомість артилерійські полки були зосереджені в місті. У результаті прикордонних боїв бійцям дивізії подекуди вдалося відкинути німецькі частини за річку Луга.

Командний пункт 87-ї стрілецької дивізії був розгорнутий у с. Зимне. Для його охорони були задіяні дивізіонний розвідувальний батальйон, зенітний дивізіон та інші спецпідрозділи. Основні зусилля дивізії були залучені на її правому фланзі з метою ліквідувати плацдарм противника в районі Устилуга. На кінець дня 22 червня частини 87-ї стрілецької дивізії

відкинули противника на 6–10 км на захід від Володимира-Волинська і вийшли на рубіж П'ятидні – Хотячів – Ласків – Суходоли. Наступного дня 87-ма дивізія була атакована німцями, які зуміли зайти їй у тил, розрізавши частини 5-ї та 6-ї армій в районі Війниці. Під тиском німецьких частин дивізія відступила до Сільця, де потрапила в напівоточення до 44-ї піхотної дивізії. Незважаючи на це, вранці 23 червня комдив вирішив продовжити контрнаступ на устилузькому напрямку. Звідси, втративши командира дивізії генерал-майора Ф. Алябушева, залишки підрозділу до кінця червня пробивалися на з'єднання з головними силами 5-ї армії, що відбулося вже на території Житомирської області.

На лівому фланзі 87-ї дивізії вела бої з частинами 44-ї і 299-ї піхотних дивізій вермахту 124-та стрілецька дивізія (командир – генерал-майор Ф. Суций). Тут німці доволі швидко зламали оборону п'яти прикордонних застав і трьох опорних пунктів Володимир-Волинського УРу й відтіснили червоноармійців до Горохова. Внаслідок цих дій противник зайшов у тил 87-ї дивізії, охопивши її з лівого флангу. Після захоплення 25 червня Горохова, 124-та дивізія потрапила в оточення, з якого її залишки пробивалися кілька діб на схід. Під час цих боїв загинув Ф. Суций, а залишки дивізії наздогнали відступаючі частини червоної армії на Житомирщині.

Ще одна дивізія 27-го стрілецького корпусу – 135-та стрілецька (командир – генерал-майор Ф. Смерхотворов) на початку німецько-радянської війни базувалася в Дубні, Острозі, Ізяславі. Ввечері 22 червня дивізія вирушила в район Локачі – Свинюхи на підсилення інших підрозділів. Уранці 23 червня її підрозділи було введено в стик між 87-ю і 124-ю стрілецькими дивізіями. 24 червня її командування отримало наказ рухатися до Володимира-Волинська. В районі Війниці – Локачі бійці 135-ї стрілецької дивізії зійшлися в бою з ворогом та змушені були відступити до Одеррад, що на захід від Луцька, а далі переправилися на правий берег річки Стир і відступили до Ровна.

У червневих боях на території області взяли участь частини 1-ї артилерійської протитанкової бригади (командир – генерал-майор артилерії К. Москаленко). 22 червня вони з літніх таборів під Ківерцями (села Жабка і Юліана) прискореним маршем вийшли на рубіж Володимирівка – Підгайці – Микуличі (за 20 км від Володимира-Волинська), де вступили в бій з ворогом і змусили його відступити. Після перегрупування бригада зайняла позиції поблизу с. Затурці [1, с. 79], прикриваючи шлях на Луцьк. 24 червня бригада зайняла оборону в районі Торчина та Усичів. Німецьким військам вдалося просунути вперед і вийти на околиці Луцька, де їх зупинили артилеристи і піхотинці щойно прибулої 135-ї стрілецької дивізії [10, с. 74]. Обласний центр ворогові вдалося захопити 25 червня з допомогою 13-ї танкової дивізії, обійшовши його з півночі та півдня.

Штаб 22-го механізованого корпусу (командир – генерал-майор С. Кондрусев) розташовувався в м. Ровно. 41-ша танкова дивізія корпусу (командир – полковник П. Павлов) розміщувалася у Володимирі-Волинську. 22 червня механізований склад дивізії (31 танк КВ-2 та 383 танки Т-26), виконуючи наказ командування про передислокацію в район населених пунктів Люблінєць – Тупали (Ковельський район), втратив боєздатність через технічний стан частини танків і через зупинку в ковельських болотах. Дванадцять Т-26 було втрачено у Любомлі, при відбитті наступу німецької піхотної дивізії, п'ять КВ-2 залишено у Ковелі. Окремі підрозділи 41-ї танкової дивізії залучалися до бойових дій інших частин червоної армії. До 27 червня продовжувалися бої під Ковелем і в районі Туропина [7]. Наприкінці червня значна частина дивізії через річку Стохід передислокувалася в район Колок (28 червня) та Клевани (30 червня). Станом на 1 липня, перед наступом на Млинів, у складі 41-ї танкової дивізії залишилося 16 танків КВ-2 і 106 танків Т-26 [5].

У ніч проти 23 червня 19-та танкова дивізія (штаб розташовувався в м. Ровно) здійснила 50-кілометровий рейд в район Ковеля через Луцьк. Цей рейд виявив слабкий рівень бойової готовності підрозділу: зі 183 легких танків БТ і Т-26, які вийшли з місця постійної дислокації, до місця призначення дісталася лише 45. Частина рухомого складу була знищена пілотами люфтваффе, частина – втратила хід через технічні причини. У ніч на 24 червня сорок п'ять танків Т-26, підсилені десятьма броневантажівками, надавали вогневу підтримку бійцям 135-ї стрілецької дивізії в бою під Війницею й атакували 14-ту танкову дивізію вермахту. Наступного дня 19-та танкова дивізія, зазнавши значних втрат, відступила в бік м. Ровно. Станом на ранок 26 червня від 19-ї танкової дивізії залишилося лише чотири танки, чотирнадцять гармат і два батальйони мотопіхоти [5]. У бою під Війницею загинув командир 22-го механізованого корпусу генерал-майор С. Кондрусев, а командира 19-ї танкової дивізії генерал-майора танкових військ К. Семенченка поранили.

На початку німецько-радянської війни на території Волинської області було закладено два укріпрайони – Володимир-Волинський та Ковельський, що входили до «лінії Молотова», яка почала зводитися на початку 1940 року на західних кордонах держави. На територіях УРів переважно будувалися різноманітні довготривалі фортифікаційні споруди (ДФС), розраховані на 30–35 осіб, довготривалі вогневі точки (ДОТ), де розміщувався гарнізон ДОТу – 8–10 осіб та шляхи сполучення між ними. Різним був стан їхньої готовності: Володимир-Волинський УР було збудовано відсотків на 30, Ковельський – лише почав споруджуватися.

Початок побудови укріплених районів на західному кордоні в 1940 році збігся в часі з відселенням жителів

волинських прикордонних сіл і хуторів. Повністю або частково було відселено мешканців сорока восьми сіл і понад ста хуторів Шацького, Головнянського, Любомльського, Устилузького, Володимир-Волинського і Порицького районів.

Володимир-Волинський УР мав протяжність 60 км по фронту (від району північніше Устилуга до району північніше станції Іваничі) й 5–6 км у глибину, налічував сім батальйонних вузлів оборони, основою яких мав стати 141 ДОТ [2]. Комплекс оборонних укріплень доповнювала польова оборона з окопів, позицій для гармат та кулеметів, укриттів, які займали проміжки між ДОТами. Володимир-Волинський УР мав прикривати напрямом Устилуг – Володимир-Волинськ – Луцьк – Ровно – Житомир [3]. По факту було збудовано шістдесят один ДОТ і ДФС, ще два десятки перебували на різних стадіях створення. Вони були розташовані вздовж кордону поблизу Устилуга, П'ятидень, Лудина, Хотячева, Володимира-Волинська, Поромова, Цуцнева, Литовежа.

Щодо особового складу 2-го Володимир-Волинського УРу, то він був заповнений заледве на 30 відсотків штату воєнного часу та складався з прикордонників 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону, бійців 19-го, 20-го, 145-го та 146-го окремих кулеметно-артилерійських батальйонів, а також бійців 85-го і 92-го артилерійських дивізіонів 87-ї стрілецької дивізії. Постійний гарнізон Володимир-Волинського УРу мав на озброєнні шістнадцять гармат калібру 107–122 мм, десять гармат – 76 мм, сорок дві гармати калібру 45 мм, 338 станкових та 151 ручний кулемети [2]. Командир 2-го Володимир-Волинського УРу – полковник І. Карменов.

Уже 22 червня, після захоплення Володимира-Волинська, вузол оборони «Устилуг» опинився у ближньому тилу німецьких військ. Низка гарнізонів ДОТів, що залишилися у тилу вермахту, мужньо билися до кінця червня, а деякі трималися до трьох тижнів, але їх спротив був поступово припинений піхотними і саперними частинами 168-ї та 99-ї піхотних дивізій вермахту другого ешелону [3].

На північ від Володимир-Волинського УРу знаходився 9-й Ковельський укріплений район, який мав складатися з польової оборони з поодинокими бетонними укриттями для протитанкових гармат. Таким був стратегічний план, за яким наступ двома механізованими корпусами планувався у напрямку Ковель – Люблін [5], що не потребувало капітальних укріплень на ковельській ділянці державного кордону, а напрямом Луцьк – Ровно необхідно було прикрити від удару супротивника з флангу. До початку німецько-радянської війни більшість споруд Ковельського УРу залишилися недобудованими [4, с. 117]. Тут була обладнана лише смуга забезпечення (передпілля) з переважно земляних укріплень [26, с. 239].

Після перших прикордонних боїв генеральний штаб червоної армії видав директиву про атаку механізованими корпусами німецьких армій на лінії Луцьк – Броди – Дубно. Для успішного стримування ворога необхідно було зайняти оборону у цьому трикутнику та відволікти на себе частини армії «Південь».

Командувач і начальник штабу Південно-Західного фронту, які найкраще володіли інформацією про військову ситуацію у фронтовій зоні, намагалися переконати генштаб, що реальний стан речей не дозволяє атакувати ворога без належної підготовки. Однак представник ставки верховного головнокомандувача корпусний комісар Н. Вашугін наполіг на виконанні директиви генштабу.

Диспозиція механізованих частин станом на 23 червня:

– червона армія: 8-й механізований корпус генерал-лейтенанта Д. Рябишева (12-та, 34-та танкові дивізії, 7-ма моторизована дивізія), у складі якого було 932 танки [11, с. 74]; 9-й механізований корпус генерал-майора К. Рокосовського (20-та, 35-та танкові дивізії, 131-ша моторизована дивізія) у складі 300 танків; 15-й механізований корпус генерал-майора І. Карпезо (10-та, 37-ма танкові дивізії, 212-та моторизована дивізія) у складі 716 танків та 152 бронеавтомобілів; 19-й механізований корпус генерал-лейтенанта М. Фекленка (40-ва, 43-тя танкові дивізії, 213-та моторизована дивізія) у складі 450 танків; 22-й механізований корпус генерал-майора О. Кондрусева (19-та, 41-ша танкові дивізії, 215-та моторизована дивізія) у складі 707 танків [11, с. 75];

– німецька армія: 3-й механізований корпус генерала від кавалерії Еберхарда фон Макензена, 48-й механізований корпус генерала танкових військ Вернера Кемпфа [12, с. 296], до складу яких входило 728 танків, за іншими оцінками – 799 танків і САУ (з них 450 – Pz III, Pz IV) [13, с. 27].

Щодо розташування, то 9-й, 19-й, 22-й механізовані корпуси разом зі 31-м стрілецьким базувалися в районі Луцька; 8-й, 15-й механізовані корпуси із 37-м стрілецьким дислокувалися в районі Дубна [13, с. 27].

Червона армія мала на озброєнні 272 танки KB, 494 – T-34, 1378 – BT-2, BT-5 та BT-7, 1316 – T-26, 49 – T-35, 126 – T-28, 65 танків T-37, T-38, T-40, 760 бронеавтомобілів БА-10 та БА-20 [12, с. 297–298].

У складі 9-ї, 11-ї, 13-ї, 14-ї, 16-ї німецьких моторизованих дивізій було: вісім танків PzKpfw I, 211 – PzKpfw II, 355 – PzKpfw III, 100 танків PzKpfw IV та 54 командирських танки. Крім того, німці мали 84 штурмові гармати StuGIII у складі чотирьох дивізіонів, а також 30 вогнеметних танків [12, с. 298].

Таким чином, у Луцько-Дубенській битві з радянського боку (за різними оцінками) було залучено 3350–3700 танків та 450–760 бронеавтомобілів проти

728 танків з німецького боку, що становило номінальне співвідношення танків 5:1, а враховуючи броневих автомобілів – більше 6:1.

23 червня, після захоплення Володимира-Волинська, німці скерували наступ на Луцьк – Ровно. В ніч на 23 червня штаб Південно-Західного фронту отримав директиву № 3 генштабу, за якою мав зупинити ворога й відкинути до кордону. Лише начальник штабу Південно-Західного фронту генерал-лейтенант М. Пуркаєв запропонував відвести війська та утворити суцільну лінію оборони. Однак його пропозиція не була підтримана.

Виконуючи наказ начальника генштабу, командувач 15-го механізованого корпусу генерал-майор І. Карпезо 23 червня скерував удар 10-ї і 7-ї танкових дивізій на правий фланг ворога, для того, щоб розірвати німецьке оточення 124-ї стрілецької дивізії в районі с. Милатин. У ході наступу танкових дивізій генерал-майора І. Карпезо між ними та іншими частинами утворився розрив, викликаний різними транспортувальними можливостями військових підрозділів. Ускладнювалася ситуація в районі дислокації 10-ї танкової дивізії ще й тим, що вранці 23 червня вона була атакована групою 11-ї німецької танкової дивізії біля м. Радехова і відійшла до с. Старий Майдан, утративши при цьому 26 танків [11, с. 77].

Наступного дня 11-та німецька танкова дивізія розпочала просування в район Дубна. Німецька танкова група, використавши розрив між 5-ю і 6-ю арміями, вдарила в стик Південно-Західного фронту. Долаючи опір 37-ї танкової дивізії, німці вперше на східному фронті використали у боротьбі з радянськими танками Т-34 зенітні 88-міліметрові гармати.

Тим часом 10-та танкова дивізія 24 червня 1941 року просунулася до Лопатина, де й зупинилася через відсутність підтримки артилерії та мотопіхоти, які значно відстали. Ще однією з причин поразки танкових підрозділів червоної армії у перші місяці війни стала відсутність чітко налагодженої близької розвідки позицій ворога та відсутність топографічних карт місцевості належної якості та точності.

На підмогу радянським військам у район Бродів з-під Дрогобича та Стрия було перекинута 8-й механізований корпус генерал-лейтенанта Д. Рябишева. У більшості машин практично вичерпався моторесурс, близько 300 легких танків зупинилося по дорозі через пошкодження та поломки, які не можна було відразу полагодити, бо не було мобільних майстерень та засобів забезпечення.

25 червня 1941 року німецькі 13-та і 14-та танкові дивізії захопили Луцьк. Їм намагалися протистояти 27-й стрілецький корпус та 22-й механізований корпус, який на той момент практично втратив боєздатність через бездумні марші у ковельському

й володимир-волинському напрямках. Крім того, напередодні 22-й механізований корпус значно порідшав у бою під Локачами – Війницею, а 72 % танків і броневих автомобілів корпусу було втрачено ще на марші.

Втім, незважаючи на здобуту перемогу під Луцьком, німецьке командування вирішило продовжити наступ вглиб СРСР південніше. Так, наступ на Ровно 14-та танкова дивізія вермахту розвивала через Острожець, 13-та – через Плоску. По суті, німецьке командування вирішило зійти з магістральної траси Володимир-Волинськ – Луцьк – Ровно – Житомир – Київ і продовжити наступ уздовж другорядних доріг.

Обставини, в яких виявилася червона армія після наступу німців на луцько-ровенському напрямку, потребували від командування радикальних кроків для зупинки противника. Командувач Південно-Західного фронту генерал-полковник М. Кирпонос прийняв рішення атакувати 11-ту німецьку танкову дивізію силами чотирьох танкових дивізій 9-го і 19-го механізованих корпусів із ровенського напрямку та двох танкових дивізій 8-го механізованого корпусу – з бродівського.

Вранці 26 червня 12-та танкова дивізія захопила с. Лешнів. До кінця дня дивізія 8-го механізованого корпусу просунулися в напрямі Берестечка на 8–15 км, потіснивши частини 57-ї піхотної і 16-ї танкової дивізій супротивника, що відійшли і закріпилися за річкою Пляшева. Усвідомивши загрозу правому флангу 48-му моторизованому корпусу, німці перекинули сюди 16-ту моторизовану дивізію, 670-й протитанковий батальйон і батарею 88-міліметрових гармат [12, с. 301].

26 червня у ході атаки радянських танкових частин вдалося розірвати лінію наступу німецьких військ та перерізати шосе Луцьк – Ровно. Паралельно 43-тя танкова дивізія, із запізненням на п'ять годин, маючи в передових порядках танки Т-34 та КВ, за чотири години боїв відкинула добре пошматовану 11-ту танкову дивізію німців на 30 км та вийшла до Дубна [15]. Підірвані мости не дозволили танкам 43-ї танкової дивізії увійти в місто. Окрім того, згоріли обидва танки КВ, 15 Т-26 було знищено ворогом, вбито й поранено 128 червоноармійців [11, с. 79]. У ніч проти 27 червня дивізія полковника І. Цибіна змушена була відступити до м. Ровна.

27 червня 1941 року наступ 9-го та 19-го механізованих корпусів було призупинено. Їхні авангардні частини були практично повністю знищені та відрізані від основних сил. Частини 13-ї німецької танкової дивізії суттєво прорідили лави ворожих танкових з'єднань на північному фланзі. 11-та німецька танкова дивізія, скориставшись локальною перевагою, захопила переправу в районі Острога.

Продовжував наступ південніше Дубна 8-й механізований корпус за підтримки підрозділів 15-го

механізованого корпусу. Однак і тут втрата значної кількості бойових машин через поломки, відсутність належної артилерійської та піхотної підтримки призвели до зупинки радянських військ. Німці скористалися відсутністю скоординованих дій більшовицьких танкових частин під Ровном – Дубном – Бродами. Їм вдалося клином по лінії Дубна розсікти фланги 9-го, 19-го і 8-го механізованих корпусів. При цьому 7-му моторизовану дивізію 8-го механізованого корпусу було атаковано з тилу 16-ю німецькою танковою дивізією.

28 червня 13-та німецька танкова дивізія вийшла до Ровна. Однак відразу захопити місто німці не змогли через відірваність танків від піхоти. 9-й і 22-й механізовані корпуси зуміли закріпитися на позиціях північніше та південно-східніше Луцька. У взаємодії з 5-ю армією їм вдалося призупинити наступ німецьких військ на Київ на тиждень.

Попри це, 29 червня радянський Генеральний штаб санкціонував відхід механізованих корпусів на лінію старих укріплень. Штаб фронту перемістився з Тарнополя (нині – Тернопіль) до Проскурова (нині – Хмельницький), а 30 червня отримав дозвіл на відступ Південно-Західний фронт.

У результаті тижневих боїв радянська сторона втратила 3464 одиниці бронетехніки, натомість німецька армія – 260 танків [13, с. 30–31], за іншими оцінками: радянське військо – 2500 танків, німецьке – 440 машин [12, с. 303]. 22-й корпус зберіг близько 10 % танків, 8-й та 15-й – до 15 %, 9-й та 19-й – близько 30 % [14]. Значну частину радянської бронетехніки було втрачено через поломки, відсутність паливно-мастильних матеріалів, частина застрягла в болотах та на дорогах або ж заблукала.

Отож, німецькі війська повністю окупували Волинську область 8 липня, коли за наказом командарма 5-ї армії генерал-майора танкових військ М. Потапова її підрозділи залишили селище Колки та ще близько тридцяти населених пунктів Колківського, Маневицького, Цуманського, Олицького районів. Водночас зазначимо, що німецькі війська 10 липня захопили Житомир і вийшли на підступи до Києва, оборона якого розпочалася також 10 липня 1941 року.

Попри складну ситуацію на фронті, співробітники НКВС знайшли час для знищення тисяч в'язнів у тюрмах Волинської області. Лише в Луцьку було знищено близько двох тисяч осіб (із 2052 ув'язнених), у Ковельській тюрмі – 194 особи (із 800) [8, с. 464]. Загалом за перші два тижні війни у тюрмах Західної України розстріляно понад 21 тис. в'язнів [19, с. 12].

Під час бойових дій на території Волинської області в полон до німців потрапило понад 100 тис. радянських військовополонених. Для їх утримання було створено: офлаги для офіцерів, шталаги для рядового та сержантського складу, дулаги – пересильні й етапні табори. На території області було

три великі табори для військовополонених – у Володимирі-Волинську, Ковелі та Луцьку й кілька менших – у Берестечку, Горохові, Локачах, Устилузі тощо. Одним із найбільших офлагів в Україні був «Норд-365» у Володимирі-Волинську, який одночасно міг приймати 4–8 тис. осіб [17, с. 440].

У дослідженнях Володимира Косика, які спираються на матеріали німецьких архівів, що були вивезені до США після 1945 року, міститься інформація про розстріл німцями на початку липня 1941 року в Луцьку «2000 осіб (без подання національностей) у відплату за замордованих НКВД-істами українців» та восени того ж року – «20 грабіжників і 50 польських агентів» [22, с. 51, 65].

До моменту захоплення Волинської області в офіційному Берліні вже була сформульована позиція щодо українських земель, окупованих німецьким військом. Територія Волинської області потрапляла до райхскомісаріату «Україна» на чолі з Еріхом Кохом, гауляйтером Східної Пруссії. Зона цивільного управління з політико-адміністративного виміру підпорядковувалася Міністерству у справах окупованих східних територій (Східне міністерство), створеному 17 липня 1941 року.

Райхскомісаріат «Україна» було утворено 20 серпня 1941 року й поділено на шість генеральних округ, серед яких – Генеральна округа Волині та Поділля (до 1 січня 1942 року – генеральна округа Брест-Литовський) (генеральний комісар – обергрупенфюрер СА Генріх Шене). Місцем розташування його адміністрації з 19 червня 1942 року став Луцьк. Територіально до округи входили окремі терени Ровенської, Волинської, Кам'янець-Подільської, Тарнопольської областей; південні райони Берестейської та Пінської областей Білорусії [16, с. 84]. Саму округу було поділено на 26 (пізніше – 25) ґебітів (окружних областей). На території Волинської області утворено шість ґебітскомісаріатів: у Луцьку, Володимирі-Волинську, Горохові, Ковелі, Камені-Каширському, Любомлі та тридцять районних управ із поліцейськими гарнізонами [1, с. 133].

Українці в системі німецької окупаційної адміністрації могли займати певні посади – директорів округів, керівників районів, міських бургомістрів, сільських старост, шкільних інспекторів. При відборі на посади надавали перевагу працівникам із колишніх службовців чи осіб, які були знайомі з роботою цих органів або мали відповідну кваліфікацію. Кожен працездатний громадянин повинен був зареєструватися та звернутися до уряду праці. Заведені там облікові картки давали змогу влаштуватися на роботу за спеціальністю, а в разі їх відсутності особи спрямовувалися на роботу без урахування їхнього фаху [16, с. 85]. Залежно від займаної посади й освіти службовці та працівники поділялися на вісім груп щодо рівня заробітної платні.

Керівники районів і міські бургомістри перед прийняттям на роботу підлягали перевірці на політичну благонадійність польовою жандармерією, гестапо чи безпосередньо комендатурою. В Луцьку міська управа почала працювати 2 липня 1941 року. Першим луцьким бургомістром призначено М. Єрмолаєва. Від 4 грудня 1941 року цю посаду займав Є. Тиравський, призначений розпорядженням гебітскомісара Луцької округи Г. Лінднера.

Сільську управу (помічник, бухгалтер, місцевий підрозділ української допомогової поліції) очолював староста, якого призначав бургомістр. Він мав забезпечити реєстрацію та облік населення, стягнення податків, надання робочої сили на вимогу місцевих органів влади, розшук червоноармійців й партизанів, вилучення в населення зброї, боєприпасів, радіоприймачів тощо.

У перші місяці свого владарювання на Волині німці намагалися заручитися підтримкою місцевого населення, насамперед інтелігенції. Працювали освітні та культурні заклади, громадські організації, виходила україномовна преса. Так, 31 серпня 1941 року було створено Українську раду довір'я на Волині (згодом – служба Українського Червоного Хреста) [17, с. 428], запрацювали осередки «Просвіти». З 1 жовтня відновилося навчання в школах.

Щоправда, невдовзі все змінилося. Всі школи, крім початкових і фахових, були закриті. Вищі професійні школи і подібні до них установи було закрито в січні 1942 року, з 1 лютого навчання в початкових чотирикласних народних школах дозволялося лише дітям до 11 років. «Просвіту», щойно відкриту, заборонили, за існуючими товариствами встановили нагляд окупаційної влади або їх також розпустили [23, с. 139]. Дозвіл на випуск друкованої продукції почало надавати «німецьке видавниче і друкарське товариство», яке працювало в Луцьку [17, с. 432].

Відразу було встановлено комендантську годину з 18 години вечора до 8 години ранку (в осінньо-весняний період) та з 22 години до 4 години (влітку) [16, с. 87]. Реєстрації підлягали індивідуальні транспортні засоби, насамперед, велосипеди та підводи. Розпорядженням райхсміністра А. Розенберга від 5 серпня 1941 року запроваджено загальну трудову повинність для осіб віком 18–45 років, встановлено 12-годинний робочий день. Визначався обсяг і перелік обов'язкових безкоштовних робіт, серед яких: будівництво та ремонт доріг, знесення зруйнованих будівель, відновлення порядку й чистоти в містах, збір військового майна з бойовищ тощо. Впроваджувався принцип колективної відповідальності, що передбачав репресії проти всіх жителів населеного пункту за порушення встановлених правил поведінки, самовільне зберігання зброї чи військової амуніції, невиконання поставлених окупаційною владою

завдань господарського або військового значення тощо. Передбачалася смертна кара за непокору чи опір владі. За ухилення від роботи населення Волині каралося тюремним ув'язненням або відправкою до концентраційного табору. Щоб тримати населення в покорі, посилювався поліцейський нагляд, проводився паспортний контроль (перевірка аусвайсів).

На території райхскомісаріату «Україна» встановилася система податків: подушний, військовий, з прибутку, з обігу тощо. З кожного працездатного, окрім цього, стягувався медичний збір, податки на будівництво і транспортні засоби, зайві вікна і двері, за худобу, котів та собак [8, с. 467].

Після окупації області німці особливу увагу звернули на єврейське населення. Так, 1 вересня 1941 року Луцька міська управа наказала всім євреям постійно носити на верхньому одязі жовті шестикутні зірки, як спереду, так і на спині. 14 жовтня 1941 року в Луцьку було проведено перепис населення. Реєстрацію звіряли з домовими книгами, було виявлено 14 743 особи єврейської національності, тобто 45 % населення Луцька. Наказом міського посаdnика від 11 грудня 1941 року євреям заборонявся переїзд з одного місця на інше [18].

До кінця 1941 року Волинь вкрилася мережею єврейських гетто: Берестечко (5 жовтня), Горохів (жовтень), Кисилін (1 листопада), Колки (жовтень), Локачі (жовтень), Любомль (6 грудня), Луцьк (11 грудня) [17, с. 436–437]. Євреї були обмежені в елементарних правах. Вони не могли ходити по тротуарах, по вулицях міст, їздити в громадському транспорті, відвідувати школи, бібліотеки, музеї, купувати на ринку. Підприємці повинні були на своїх вікнах вивішувати табличку «Єврейське підприємство». Обов'язковим було носіння відзнак (кола, зірки) на верхньому одязі.

29 червня Рада народних комісарів СРСР і ЦК ВКП(б) ухвалили директиву, яка адресувалася партійним організаціям прифронтової смуги про перебудову всієї роботи на воєнний лад, з-поміж іншого – створення на окупованій території партизанських загонів і диверсійних груп [21, с. 5]. Відразу після окупації у Волинську область ЦК КП(б)У направив або залишив для підпільної роботи й організації партизанських загонів майже дві з половиною сотні партійних і комсомольських працівників. Більшість із них або не дійшли до місця призначення, або вже у своїх містах і селах були розстріляні німцями. Вдалося організувати кілька підпільних груп і чотири загони. Наростання партизанського руху на території Волині відбувалося в наступні воєнні роки.

Спроби підпорядкувати собі Волинський край були зі сторони керівництва ОУН(б). Так, 5 серпня 1941 року Голова українського державного правління Ярослав

Стецько затвердив склад Луцької обласної управи (створена 10 липня): голова – Андрій Марченко, заступник голови – Роман Андрієшин, начальник канцелярії – Павло Єрастів, начальник адміністративного відділу – Євген Тиравський, начальник господарського відділу – Анатоль Кох, освіти – Борис Білецький, здоров'я і суспільної опіки – Аврамії Омельчук, лісів – Юрій Критюк, шляхів – Володимир Поліщук, податків – Семен Волощак, референт пропаганди – Юрій Кох і референт безпеки – Федот Юревич [24, с. 49–50]. Тоді ж затверджено склади окружних управ Володимирщини, Горохівщини, Ковельщини. Зокрема, Володимир-Волинську окружну управу очолив Степан Черниш, Горохівську – Назар Димнич, Ковельську – Самійло Підгірський. Посадниками міст стали: Луцька – інженер Єрмолаєв, Володимира-

Волинська – Євген Бартків, Ковеля – доктор Пирогов, Горохова – Ткачук [24, с. 50].

Висновки. У червні 1941 року територія Волинської області стала місцем кровопролитних боїв нацистської та більшовицької армій. Спочатку це були прикордонні бої охоронців кордону та окремих підрозділів 5-ї армії, а згодом – стрілецьких (піхотних), артилерійських, танкових корпусів. Окупація області військами вермахту завершилася 8 липня. Відтоді тут було поширено військово-цивільне управління райхскомісаріату «Україна», куди територія Волинської області увійшла в складі генеральної округи Брест-Литовський (згодом – Волинь та Поділля). Місцеве населення, яке не змогло евакуюватися до окупації, мусило пристосовуватися до нового укладу, адже окупаційна влада швидко перейшла до репресивних методів управління.

Використані джерела

1. Євницький З. М. Історичні нариси про події Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.) на території Ківерцівського району. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. 376 с.
2. Гулько Г., Якименко М. Герої бетонних фортець. *Голос України*. 2011. 7 черв.
3. Лудковський О. Іронія історії. «Bastion Polesie» = Володимир-Волинський укріпрайон «Лінії Молотова». *Хроніки Любарта*. 2017. 26 жовт. URL: <https://www.hroniky.com/articles/view/258-ironiia-istorii-bastion-polesie-volodymyr-volynskiy-ukripraion-linii-molotova>
4. Коваль М. Укріплені райони України: сучасний стан та перспективи використання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія «Історія». 2013. С. 116–120.
5. Лудковський О. Фрагмент альтернативної історії на теренах Волині. URL: <https://www.hroniky.com/articles/view/193-frahment-alternatyvnoi-istorii-na-terenakh-volyni>
6. Лудковський О. Луцьк у 1941. Перші дні війни. URL: <https://www.hroniky.com/articles/view/229-lutsk-u-1941-pershi-dni-viiny>
7. Яровенко С. Турійщина. Перші дні війни. URL: https://yarovenkosp.ucoz.ru/publ/volin_na_pochatku_2_ji_svitovoji_vijni/pershi_dni_vijni/turijshhina_pershi_dni_vijni/5-1-0-14
8. Західне Полісся: історія та культура : монографія / наук. ред. В. К. Баран. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2012. 784 с.
9. Франчук Є. І. Бойові дії на Волині в перші дні війни. *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки* : матеріали наук. історико-краєзнавчої конф., присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом, м. Луцьк. 19–20 квітня 1995 р. Луцьк : Вид-во ВДУ ім. Лесі Українки, 1995. С. 29–31.
10. Ленартович О. Оборонні бої на Волині (червень 1941 р.). *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 11–12. С. 71–75.
11. Дем'янюк О. Луцько-Дубенська танкова битва (24–30 червня 1941 р.). *Українське державотворення: проблеми і сучасність* : зб. наук. пр. Вип. XI. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2016. С. 73–83.
12. Журавльов Д. В. Танкова битва під Дубном – Луцьком – Бродами. *Визначні битви та полководці української історії*. Харків : Книжковий клуб «КСД», 2013. С. 295–303.
13. Пашковець М. Перша танкова битва німецько-радянської війни в районі Луцьк – Броди – Дубно. *Воєнна історія*. 2011. С. 26–32.
14. Найбільша танкова битва Другої світової: Як Жуков «спалив» п'ять радянських мехкорпусів у перший тиждень війни. URL: <http://patrioty.org.ua/blogs/naibilsha-tankova-bytva-druhoi-svitovoi-iak-zhukov-spalyv-piat-radianskykh-mekhkorpysiv-u-pershyi-tyzhden-viiny-172281.html>
15. Танкова битва на Волині, або Як було втрачено Україну. URL: <http://h.ua/story/81209/>
16. Ленартович О. Німецько-фашистський окупаційний режим на Волині в роки Другої світової війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 5. С. 84–92.
17. Історія Волині / наук. ред. М. М. Кучерепа. Луцьк : Надстир'я, 2024. 672 с.
18. Розстріл Луцького гетто – сторінки трагедії. URL: https://volyn-kray-mus.at.ua/news/rozstril_luckogo_getto_storinki_tragediji/2017-08-25-1380
19. Україна в Другій світовій війні. Київ : Український інститут національної пам'яті, 2015. 28 с.
20. Левітас Ф. Друга світова війна: український вимір. Київ : Наш час, 2012. 272 с.
21. Кентій А., Лозицький В. Радянські партизани 1941–1944: світло й тіні. Київ, 2010. 80 с.
22. Косик В. Правда історії: Роки окупації України 1939–1944 : зб. ст. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 160 с.
23. Косик В. Боротьба за незалежність України в 1938–1941 роках. *Втрати України в Другій світовій війні*. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 176 с.
24. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955. Київ : Українська видавнича спілка, 2005. 840 с.
25. Війна і міф. Невідома Друга світова. Харків : Книжковий клуб «КСД», 2016. 272 с.
26. Гулько Г. З історії 2-го Володимир-Волинського укріпрайону (1940–1941 рр.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини* : наук. зб. Вип. 39. Матеріали XXXIX Всеукр. наук. істор.-краєзн. конф., смт Іваничі, 22 червня 2011 р. Луцьк, 2011. С. 238–245.